

De epistemische verantwoordelijkheid van de accountant bij fraude

F.J. Erkens¹ FFE MEWI RFA LLM

1 Inleiding

De rol van de accountant bij het onderkennen van fraude² is al decennia onderwerp van debat.³ In gevallen van ernstige fraude klinkt in het publieke domein onder toezichthouders⁴, politici⁵ en beleggers⁶ regelmatig onbegrip over de aard en reikwijdte van en berichtgeving over de accountantscontrole. Recentelijk nog bepleitte de Vereniging van Effectenbezitters (VEB) dat de accountant zijn observaties en bevindingen rond kernpunten en thema's, zoals fraude, tijdens de aandeelhoudersvergadering moet kunnen delen.⁷ Tegelijkertijd wijst de beroepsgroep op de inherente beperkingen van de controlepraktijk. De accountant is geen opsporingsambtenaar en kan slechts redelijke en geen absolute zekerheid bieden.⁸

Deze spanning tussen maatschappelijke verwachtingen en professionele kaders raakt aan fundamentele vragen over de verantwoordelijkheid van de accountant in situaties waarin informatie asymmetrisch, strategisch gestuurd of bewust onvolledig is. In zulke fraudegevoelige contexten

volstaan formele toetsingen en gestandaardiseerde werkwijzen niet langer als waarborg van betrouwbaarheid.⁹ De centrale vraag is dan niet alleen *wat* de accountant weet, maar ook *hoe* hij weet, en *onder welke voorwaarden* dat weten tot een professioneel en maatschappelijk verantwoord oordeel leidt.

In dit artikel wordt deze vraag benaderd vanuit een epistemisch perspectief.¹⁰ De betrouwbaarheid van controle-informatie wordt opgevat als een resultante van oordeelsvorming onder omstandigheden van onzekerheid, informatieasymmetrie, informatiefragmentatie en strategische informatiebeheer. Deze benadering, ontleend aan de kennistheorie (epistemologie),¹¹ richt zich op de methodologische, cognitieve en institutionele voorwaarden waaronder controle-informatie als betrouwbaar mag gelden. Centraal in dit artikel staat de onderzoeksvraag: *Wat betekent de aard en kwaliteit van controle-informatie in fraudegevoelige contexten voor de professionele verantwoordelijkheid van de accountant, in het bijzonder voor diens epistemische verantwoordelijkheid?*

Deze vraag wordt beantwoord in de vijf volgende paragrafen. Paragraaf 2 introduceert het epistemisch perspectief op controle en definieert de verantwoordelijkheid van de accountant als normatieve verplichting om kritisch te reflecteren op de betrouwbaarheid en herkomst van informatie. Paragraaf 3 bespreekt de

¹ Frank Erkens is managing partner van het forensische onderzoeks- en adviesbureau Holland Integrity Group en promovendus. Hij heeft 16 jaar als (forensisch) accountant bij de belastingdienst en politie gewerkt, daarna 5 jaar bij EY en KPMG en aansluitend 21 jaar geleden Holland Integrity Group opgericht. De schrijver bedankt diverse lezers voor hun kritische feedback.

² In dit artikel wordt in plaats van het moderne begrip 'financieel-economische criminaliteit' aangesloten bij het klassieke begrip 'fraude', in de zin van opzettelijke misleiding met het oogmerk om onrechtmatig voordeel te behalen (zie definitie Openbaar Ministerie).

³ L. van Almelo, 'Fraudedebat is 'herhaling van zetten'', accountant.nl, 5 oktober 2018; 'Kamer pakt na crisis accountant hard aan', NRC, 7 februari 2012; Kamerstukken II, 2003/2004, 29658, nr. 3.

⁴ Zie de AFM rapporten: *Controlewerkzaamheden bij frauderisico's schieten tekort* van 30 januari 2025, *Scherper op frauderisico's van 8 juni 2023* en *Omgang accountantsorganisaties met fraude(risico's) bij gecontroleerde ondernemingen* van mei 2022.

⁵ 'Hoekstra: onderzoek of accountants gedwongen kunnen worden om advieswerk af te splitsen', NRC, 12 juli 2021; 'Politiek moet ingrijpen bij de accountants', NRC, 14 januari 2020.

⁶ 'VEB: grotere rol accountant bij signaleren van fraude', VEB, 20 september 2017; VEB eist veel meer assertiviteit van accountants bij opsporen van fraude, VEB, 28 juli 2016.

⁷ 'Accountant moet open kunnen spreken tijdens de aandeelhoudersvergadering', VEB, 14 december 2023.

⁸ J. Bouwens, 'De accountant als opsporingsambtenaar', accountant.nl, 4 maart 2024.

⁹ W. Groot, *Seeking Audit Quality* (diss.), VU, 2025; I. Verwey en Y. Vlasman, 'De eigen perceptie van accountants ten aanzien van fraude: (on)bewust (on)bekwaam?', MAB, 9 maart 2020; I. Verwey en T. Bosman, 'Wat wetenschappelijk onderzoek ons leert over de fraudedetectievaardigheid van de controlerend accountant', MAB, 28 oktober 2019; I. Verwey, *Differences between public auditors and forensic accountants in their ability to identify fraud risks and plan effective procedures to mitigate fraud risks*. (...) (diss.), Nyenrode Business Universiteit, 2014.

¹⁰ In dit artikel verwijst de kwalificatie 'epistemisch' bij diverse begrippen, als verantwoordelijkheid, dissonantie en oordeelsvorming, steeds naar de kennistheoretische dimensie van het controleproces. Daarmee wordt uitgedrukt dat het niet alleen gaat om gedragsmatige, procedurele of technische aspecten, maar om de voorwaarden waaronder kennis en informatie tot stand komt, legitiem wordt geacht, of juist tekortschiet.

¹¹ Anders dan sociaalwetenschappelijke onderzoekstradities, die veelal gericht zijn op verklaren, voorspellen of normeren op basis van empirische gegevens en theoretische modellen, richt epistemologie zich op het kenproces zelf.

cognitieve beperkingen en controlebenaderingen die deze verantwoordelijkheid in de praktijk kunnen ondermijnen. Daarbij wordt in de eerste plaats onderzocht hoe cognitieve mechanismen, zoals confirmation bias en hypocognition, de professionele oordeelsvorming van de accountant kunnen beïnvloeden. In de tweede plaats wordt gekeken welke methodologische implicaties daaruit voortvloeien voor de controlepraktijk in fraudegevoelige contexten. In paragraaf 4 wordt dit verdiept aan de hand van de aard van het controleobject bij fraude, waarbij asymmetrie, fragmentatie en strategisch informatiebeheer worden geanalyseerd. Informatie-asymmetrie werkt bovendien niet alleen beperkend op de feitelijke toegang tot relevante gegevens, maar beïnvloedt ook het cognitieve en methodologische vermogen van de accountant om hiaten, inconsistenties of misleiding effectief te onderkennen. Paragraaf 5 richt zich op deskundigheid als voorwaarde voor betrouwbare oordeelsvorming, met bijzondere aandacht voor de cognitieve valkuilen confirmation bias en hypocognitie. In paragraaf 6 wordt gereflecteerd op de betekenis van deze bevindingen voor de publieke taak van de accountant.

2 Het epistemisch perspectief op controle

De verwachting dat accountants een actieve rol moeten spelen bij het onderkennen van fraude in de jaarrekening is stevig verankerd in het publieke debat. Affaires, zoals die bij Vestia, Steinhoff,¹² Imtech, Wirecard,¹³ Weyl en SBM Offshore, hebben het vertrouwen in het vermogen van de accountant om fraude te detecteren fundamenteel onder druk gezet.¹⁴ Tegelijkertijd is de beroepsgroep terughoudend in het aanvaarden van enige verantwoordelijkheid. Zij verwijst naar het bestuur van de gecontroleerde huishouding als primair verantwoordelijke en benadrukt dat de accountant geen opsporingsambtenaar is. Deze tegenstelling tussen maatschappelijke verwachting en beroepsmatige normstelling is niet nieuw. Al sinds de jaren '90 wordt de rol van de accountant bij fraudedetectie ervaren als een normatieve spagaat. Enerzijds is de accountant een onafhankelijke controleur, anderzijds wordt van hem iets verwacht dat voelt als een rol als opsporingsambtenaar. Ondanks diverse herzieningen van standaarden zoals NV COS 240 is deze spanning gebleven.

In de praktijk blijkt deze spanning te leiden tot een paradoxale houding. De accountant erkent dat fraude van materiële invloed kan zijn op het getrouwe beeld

van de jaarrekening, maar stelt tegelijk dat fraude zodanig is ingericht dat zij zich aan de normale controlemaatregelen onttrekt. Daarmee verschuift de discussie van een institutionele naar een kennisgerichte vraag: *wat kan de accountant redelijkerwijs weten, gegeven de aard van het controleobject en de beschikbare informatie?* Juist in fraudegevoelige contexten is deze vraag epistemisch van aard; zij vereist reflectie op de betrouwbaarheid van controle-informatie onder omstandigheden van kennisonzekerheid.

De rolafbakening tussen accountant en opsporingsambtenaar is daarbij juridisch begrijpelijk. De accountant beschikt niet over strafvorderlijke bevoegdheden, werkt op basis van materiële normen en heeft primair een taak ten aanzien van de jaarrekening. Toch volstaat deze formele grens niet. In situaties waarin informatie doelbewust wordt gestuurd of gemanipuleerd, is ook de accountant gehouden om actief na te denken over de betrouwbaarheid van informatie en de plausibiliteit van verklaringen. De scheidslijn met de opsporing ligt dan niet zozeer in de aard van de handelingen, maar in de beschikbare bevoegdheden. De professionele plicht tot kritische reflectie blijft bestaan.

Wanneer accountants hun rol definiëren vanuit wat zij juridisch niet mogen, dreigt een blinde vlek te ontstaan voor wat zij professioneel en epistemologisch wél moeten doen. In dit artikel wordt daarom bepleit dat de discussie over fraude en controle niet mag blijven steken in een defensieve afbakening van taken, maar moet worden uitgebreid naar de vraag in hoeverre de accountant in staat is en dient te zijn om strategische informatievervorming te herkennen en daarop methodologisch te reageren. Deze vraag raakt aan wat in dit artikel wordt aangeduid als de epistemische verantwoordelijkheid van de accountant; de verplichting om systematisch te reflecteren op de herkomst, plausibiliteit en betrouwbaarheid van controle-informatie, mede in het licht van onzekerheid en mogelijke misleiding.

3 Cognitieve beperkingen en controlebenaderingen

Om te begrijpen waarom deze verantwoordelijkheid van de accountant in fraudegevoelige contexten onder druk staat, is het noodzakelijk om stil te staan bij de cognitieve beperkingen en dominante controlebenaderingen die het professioneel handelen van de accountant beïnvloeden.

De accountant opereert vanuit een professioneel-kritische instelling; een houding die bedoeld is om de balans te bewaren tussen een gezonde kritische houding en het vermijden van ongefundeerde vooringenomenheid. In fraudegevoelige dossiers blijkt echter vaak dat dit professionele scepticisme onvoldoende

¹² R. Rose, *Steinheist: Markus Jooste, Steinhoff and SA's Biggest Corporate Fraud*, Tafelberg, 2018.

¹³ 'EY and Wirecard: anatomy of a flawed audit', FT, 26 October 2021; 'Wirecard's suspect accounting practices revealed', FT, 15 October 2019.

¹⁴ O. van Leeuwen, 'Zullen onze accountants fraude gaan ontdekken', MAB, 29 maart 2025; Commentaar, 'Geen excuses meer voor accountants', FD, 26 november 2023.

diepgaand of effectief is.¹⁵ In de praktijk en uit research blijkt dat deze kritische instelling, ondanks haar bredere intentie, in fraudegevoelige dossiers onvoldoende tot haar recht komt wanneer zij feitelijk wordt ingevuld aan de hand van gestandaardiseerde procedures of routinematige beoordelingspatronen.¹⁶ Juist dan bestaat het risico dat de essentie van fraude, in de vorm van bewuste misleiding,¹⁷ onvoldoende wordt onderkend.¹⁸

Deze kwetsbaarheid wordt mede veroorzaakt door een cognitieve valkuil die bekendstaat als confirmation bias:¹⁹ de neiging om vooral informatie te zoeken en te interpreteren op een wijze die bestaande overtuigingen bevestigt. Deze cognitieve bias heeft in fraudezaken een bijzonder verraderlijke uitwerking; accountants kunnen zich onbewust richten op controle-informatie die hun eerste indrukken of verwachtingen bevestigt.²⁰ Hierdoor kunnen zij blind worden voor informatie die ontbreekt of bewust verborgen wordt gehouden. Confirmation bias leidt daarmee tot een controle-praktijk die sterk gericht is op verificatie; het bevestigen van bekende of verwachtte gegevens, terwijl juist de verborgen of ontbrekende informatie in bepaalde omstandigheden cruciaal kan zijn.

In contrast met confirmation bias staat het begrip hypocognition,²¹ dat het gebrek aan conceptuele kaders, kennis of bewustzijn weergeeft om bepaalde risico's, fenomenen of informatie überhaupt te herkennen. Terwijl confirmation bias vooral een blik naar binnen representeert, het zoeken naar bevestiging van bestaande verwachtingen, richt hypocognition zich naar buiten. Het betreft het onvermogen om te zien wat ontbreekt of om zelfs maar te vermoeden dat er iets ontbreekt.²² Hypocognition belemmert dus niet alleen de waarneming van relevante informatie, maar verhindert ook het stellen van de juiste vragen of het formuleren van adequate hypothesen.²³ In fraudegevoelige dossiers draait het juist vaak om dat wat ontbreekt; documenten die nooit zijn verstrekt²⁴, transacties die niet worden vermeld²⁵, of verklaringen die strategisch worden vermeden.²⁶

Deze twee cognitieve fenomenen versterken elkaar op een problematische wijze. De accountant die onbewust vasthoudt aan vertrouwde patronen en controlekaders (confirmation bias), zal niet snel alert worden op fenomenen of risico's waarvoor hij geen conceptuele categorieën heeft ontwikkeld (hypocognition). Het gevolg hiervan is een blinde vlek, waarin controle-informatie overwegend wordt beoordeeld op interne consistentie of formele juistheid, waardoor lacunes of intentionele manipulaties het risico lopen onopgemerkt te blijven.

Om dit te doorbreken, is een controleaanpak vereist die expliciet erkent dat betrouwbaarheid van controle-informatie niet alleen bepaald wordt door wat zichtbaar en toetsbaar is (verificatie), maar juist ook door actief te onderzoeken wat ontbreekt of verborgen kan zijn (falsificatie). Dit vraagt om meer dan professioneel-kritische distantie alleen. Het vereist een verhoogd epistemisch bewustzijn, waarin actief wordt gereflecteerd op de eigen cognitieve beperkingen, en waarin expliciet aandacht is voor potentiële informatie-asymmetrieën, strategische informatievervorming en ontbrekende kennis.

¹⁵ Zie AFM (2025) persbericht: *'Die controlewerkzaamheden moeten meer maatwerk zijn: specifiek, diepgaander en ook omvangrijker'*. In de Weyl casus (ECLI:NL:CBB:2017:359) is vastgesteld dat de accountant meerdere frauderisico's niet dan wel onvoldoende heeft onderkend (r.o. 13.2). In de Econcern casus (ECLI:NL:TACAKN:2014:80) heeft de Accountantskamer vastgesteld dat de controle met onvoldoende diepgang en met een onvoldoende professioneel-kritische instelling is gepland (r.o. 4.12.1). In een andere casus (ECLI:NL:TACAKN:2022:10) is vastgesteld dat de accountant zich te veel heeft gebaseerd op interne documenten en gegevens van de cliënt zonder deze onafhankelijk te verifiëren (r.o. 4.6.6-4.6.8:). Tevens wordt verwezen naar de genoemde literatuur van Groot, Verwey, Vlasman en Bosman.

¹⁶ Verwey (2014). Voor de praktijk wordt verwezen naar de genoemde tuchtzaken.

¹⁷ Zie voetnoot 2.

¹⁸ Een goed voorbeeld is de uitspraak ECLI:NL:TACAKN:2021:44 van de Accountantskamer in de tuchtklacht die AFM heeft ingediend tegen de accountant in de Steinhoff zaak. In deze uitspraak is vastgesteld dat de accountant onvoldoende controle-informatie heeft verzameld (r.o. 4.4.7 en 4.7.9), een *'red flag'* heeft gemist (r.o. 4.5.7), geen vervolgonderzoek heeft ingesteld (r.o. 4.6.7) en bedreigingen niet heeft onderkend (r.o. 4.8.9).

¹⁹ A. Eerland, *The Feature Positive Effect in Legal Decision Making: Processing and Evaluating Present and Absent Forensic Evidence* (diss.), Erasmus University, 2012.

²⁰ Relevante uitspraken zijn ECLI:NL:TACAKN:2024:66, waarin de accountant verklaringen van de cliënt accepteerde zonder voldoende kritische verificatie, ondanks herhaalde signalen van inconsistenties en fraudegevaar (r.o. 5.5, 5.7, 5.9.4-5.9.5 en 5.10.3) en ECLI:NL:CBB:2022:612, waarin managementverklaringen (zoals het herstelplan) zonder kritische evaluatie werden geaccepteerd, terwijl risico's werden onderschat (r.o. 8.2 en 9.2).

²¹ K. Wu and D. Dunning, 'Hypocognition: Making Sense of the Landscape Beyond One's Conceptual Reach', *Review of General Psychology*, Vol. 22, No. 1, 2018.

²² Zie ook de uitspraak ECLI:NL:TACAKN:2019:48, waarin de Accountantskamer heeft vastgesteld dat de accountant tijdens de interimcontrole de afwijkingen in de klantafrekeningen niet heeft onderkend en geanalyseerd als mogelijke indicatoren van fraude (r.o. 4.14).

²³ In dit kader is de uitspraak ECLI:NL:TACAKN:2020:42 relevant, waarin de Accountantskamer vaststelt dat de accountant zijn ogen *'niet heeft open gedaan'* voor de aanwezige contante betalingen en het aanwezige frauderisico niet heeft geïdentificeerd (r.o. 4.11).

²⁴ Gedacht kan worden aan de niet aan de accountant verstrekte side-letters en contracten in de Ahold en Imtech casus.

²⁵ Corruptiebetalingen die in de Vestia en SBM Offshore casus hebben plaatsgevonden.

²⁶ De niet-bestaande business in de Enron, Parmalat, Lennart & Hauspie, Wirecard en Steinhoff casus.

Accountants zullen zich daarom niet alleen bewust moeten worden van confirmation bias en hypocognition als theoretische begrippen, maar zij moeten methodologisch toegerust worden om deze fenomenen in de praktijk te herkennen en te corrigeren. Dit vraagt om diepgaande deskundigheid, interdisciplinaire samenwerking, kritische zelfreflectie en een expliciete, voortdurende toetsing van de grenzen van het eigen kennis- en waarnemingsvermogen.

Invloed van cognitieve beperkingen op verificatie en falsificatie

De beschreven cognitieve beperkingen, confirmation bias en hypocognition, hebben niet alleen invloed op hoe controle-informatie wordt waargenomen en geïnterpreteerd, maar beïnvloeden ook de conventionele controlebenaderingen binnen de accountancy: verificatie en falsificatie. Hoewel verificatie en falsificatie bekende en doorlopend toegepaste controlebenaderingen zijn binnen de accountancy, worden zij in de praktijk vaak op beperkte en routinematige wijze ingezet, waardoor hun effectiviteit en toegevoegde waarde bij fraudegevoelige situaties onvoldoende tot uitdrukking komen.²⁷

De conventionele controlebenadering wordt in belangrijke mate gekenmerkt door een sterke nadruk op verificatie, waarbij de accountant onderzoekt of informatie en verklaringen van het management overeenstemmen met onderliggende documenten, cijfermatige verbanden en externe bevestigingen. Verificatie veronderstelt echter impliciet dat de verstrekte informatie representatief en betrouwbaar is, wat bij fraude doorgaans niet het geval is.²⁸ Door de werking van confirmation bias richt de accountant zich in deze conventionele verificatie vooral op het bevestigen van bekende scenario's en reeds bestaande verwachtingen. Hierdoor ontstaat het risico dat de controlepraktijk vastloopt in het valideren

van een geconstrueerde werkelijkheid in plaats van het ontdekken van het werkelijke feitencomplex.²⁹

Hoewel ook falsificatie binnen de conventionele controle een vooraanstaande positie heeft, bijvoorbeeld bij negatieve controles op volledigheid, zoals bij de opbrengstverantwoording, wordt ook deze vorm van falsificatie beperkt door confirmation bias. Verschillende auteurs wijzen erop dat accountants door een gebrek aan relevante ervaring en cognitief referentiekader vaak niet in staat zijn om ontbrekende of misleidende informatie als zodanig te herkennen.³⁰ Zo stellen Verwey en Vlasman dat veel accountants onvoldoende over een fraude relevant referentiekader beschikken, waardoor zij risico's niet tijdig onderkennen. In haar dissertatie laat Verwey empirisch zien dat publieke accountants minder effectief zijn in fraudedetectie dan forensische accountants, mede door hun beperkte blootstelling aan fraudesituaties en het ontbreken van alternatieve mentale modellen. Ook Groot benadrukt dat accountants vaak vasthouden aan routinematig denken en zich onvoldoende bewust zijn van de beperkingen van hun kennis, wat hun vermogen tot reflectieve oordeelsvorming in complexe situaties beperkt.³¹

Daarnaast leidt hypocognition ertoe dat zowel conventionele verificatie als falsificatie onvoldoende rekening houden met risico's en fenomenen die buiten de bestaande cognitieve kaders van de accountant liggen. De accountant weet dan simpelweg niet welke ontbrekende informatie relevant zou kunnen zijn of waar specifiek naar gezocht zou moeten worden. Door hypocognition zijn veel accountants niet altijd in staat om effectief te onderkennen dat er überhaupt iets ontbreekt, omdat zij door het ontbreken van de noodzakelijke kennis en ruime ervaring met fraude geen adequaat conceptueel kader hebben waarmee dit kan worden herkend of onderzocht.³²

De kritiek op de conventionele controlepraktijk is onder meer te vinden bij Verwey en Bosman, die op basis van een uitgebreide literatuurreview concluderen dat standaardcontroleprogramma's, checklists en routinematige toetsingsprocedures in fraudegevoelige contexten niet alleen ineffectief zijn, maar zelfs contraproductief kunnen uitpakken.³³ Zij signaleren dat accountants bij een verhoogd frauderisico vooral geneigd zijn om de omvang van hun werkzaamheden uit te breiden, terwijl het juist de aard van de werkzaamheden is die aanpassing behoeft om fraude daadwerkelijk te kunnen onderkennen.

²⁷ Zie over de dominantie van verificatiegerichte controlebenaderingen o.a. Groot (2025); Verwey en Vlasman (2020); Verwey en Bosman (2019); Verwey (2014).

²⁸ Diverse auteurs signaleren dat conventionele verificatieprocedures vaak impliciet steunen op de aanname dat verstrekte informatie representatief en betrouwbaar is. Verwey en Bosman (2019) wijzen erop dat controlewerkzaamheden veelal zijn gericht op het bevestigen van managementverantwoordingen, waardoor strategische misleiding zelden wordt doorbroken. Verwey en Vlasman (2020) constateren dat accountants zelden systematisch wantrouwen inbouwen in hun toetsing van verklaringen, hetgeen de effectiviteit bij fraude ondermijnt. Verwey (2014) toont in haar proefschrift empirisch aan dat accountants relatief sterk vertrouwen op verklaringen van het management, in tegenstelling tot forensische accountants die deze juist principieel ter discussie stellen. Ook Groot (2025) benadrukt dat accountants vaak onvoldoende kritisch reflecteren op de validiteit en volledigheid van verkregen informatie, terwijl deze in de praktijk regelmatig gekleurd of onvolledig blijft.

²⁹ Zie tuchtzaken en casus in eerdere voetnoten, zoals ECLI:NL:TACAKN:2020:42 in voetnoot 23 waar de accountant zijn ogen 'niet heeft open gedaan'.

³⁰ Verwey en Vlasman (2020); Verwey en Bosman (2019); Verwey (2014).

³¹ Groot (2025).

³² Groot (2025); Verwey en Vlasman (2020); Verwey en Bosman (2019); Verwey (2014).

³³ Verwey en Bosman (2019).

Deze bevinding sluit nauw aan bij de hier uitgewerkte epistemische notie van falsificatie. Betrouwbaarheid ontstaat niet door kwantitatieve vermeerdering van controle-informatie, maar door een kritische, hypothese toetsende benadering die bewust zoekt naar afwijkingen, onvolledigheden en alternatieve verklaringen. De effectiviteit van deze benadering wordt ook door Verwey en Bosman empirisch onderbouwd; zij verwijzen onder meer naar studies waaruit blijkt dat variatie in controlemethoden en het expliciet betrekken van forensische expertise de detectiekans verhoogt. Daarmee onderstrepen zij het belang van een controleaanpak die zich niet primair richt op bevestiging, maar op doorbreking van strategisch geconstrueerde werkelijkheden. Hoewel hun analyse niet expliciet in epistemologische termen is gegoten, ondersteunen hun bevindingen wel degelijk de noodzaak van een controlepraktijk waarin methodologische reflectie en cognitief bewustzijn structureel zijn ingebed.

Naar een epistemische controlebenadering

Om de beschreven cognitieve beperkingen te onder-
vangen en betrouwbaarheid van controle-informatie
in fraudegevoelige contexten te verhogen, is een
andere, meer expliciet epistemische controlebenade-
ring noodzakelijk. Deze benadering vraagt niet alleen
om een kritischer bewustzijn,³⁴ maar ook om methodo-
logische verdieping van zowel verificatie als falsificatie.

In een epistemische controlebenadering wordt verifi-
catie met actief bewustzijn uitgevoerd van de mogelijk-
heid van bewuste misleiding. Verificatie blijft gericht
op het toetsen van consistentie en coherentie, maar
met een expliciete reflectie op het risico van intentio-
neel geconstrueerde informatie. De accountant onder-
zoekt dus niet alleen wat zichtbaar is, maar reflecteert
actief op de herkomst, volledigheid en authenticiteit
van deze informatie.

Tegelijkertijd krijgt falsificatie in deze benadering een
veel actievere en bredere invulling. De accountant
gaat nadrukkelijk en kritisch op zoek naar inconsis-
tenties, ontbrekende informatie, onverwachte afwij-
kingen en scenario’s die bewust zijn achtergehouden
of verborgen, zoals in de fraudezaken Enron, Parmalat,
Lernout & Hauspie, Wirecard en Steinhoff, waarbij niet-
bestaande business werd gepresenteerd. Cruciaal hier-
bij is dat falsificatie niet beperkt blijft tot reeds beken-
de risico’s of scenario’s, maar bewust wordt uitgebreid
naar gebieden waarvan mogelijk nog geen vermoeden
bestaat, waardoor hypocognition actief wordt tegen-
gegaan. Ervaring helpt in dit kader om zinnige opties
te onderscheiden van onzinnige veronderstellingen. In
het navolgende schema wordt dit samenspel kernach-
tig weergegeven:

	Traditionele controlebenadering		Epistemische controlebenadering	
	Traditionele verificatie	Traditionele falsificatie	Epistemische verificatie	Epistemische falsificatie
Confirmation bias	Bevestiging bekende informatie	Beperkte toets bekende lacunes	Bewust kritische toetsing	Actieve tegenspraak
Hypocognition	Blindheid onbekende risico's	Beperkte herkenning ontbrekende info	Expliciete reflectie asymmetrieën	Actieve zoektocht naar 'unknown unknowns'

Kortom, een epistemische controlebenadering vraagt
van de accountant een expliciet bewustzijn van de ei-
gen cognitieve beperkingen, en een methodologische
discipline om deze valkuilen te vermijden. Deze bena-
dering benadrukt niet alleen wat wordt onderzocht,
maar ook hoe en onder welke voorwaarden kennis tot
stand komt. Alleen wanneer de accountant zich bewust

is van de cognitieve valkuilen, confirmation bias en
hypocognition, en expliciet zoekt naar wat ontbreekt
of verborgen kan zijn, kan hij daadwerkelijk betrouw-
baar oordelen in complexe, fraudegevoelige situaties.

Binnen deze benadering vereist het begrip betrouw-
baarheid een herdefiniëring, waarin volledigheid en
plausibiliteit structureel worden heroverwogen.

³⁴ Verwezen wordt naar Verwey en Bosman (2019) en Verwey (2014).

Betrouwbaarheid vereist inzicht in volledigheid

In dit licht wordt duidelijk dat de conventionele controle-aanpak onvoldoende geëquipeerd is om onvolledig controle-informatie te onderkennen. Een verklaring of document kan intern consistent en formeel juist lijken, maar toch onbetrouwbaar zijn doordat het cruciale context of informatie uitsluit. Daarmee wordt 'betrouwbaarheid' een samenspel van:

- Interne juistheid.
- Herkomst en onafhankelijkheid.
- Representativiteit ten opzichte van het volledige feitencomplex.

Dit overziend, bevindt de accountant zich in een lastig krachtenveld. Hij mag geen opsporingsambtenaar zijn, maar kan evenmin volstaan met een controlestandaard die geen rekening houdt met strategische manipulatie. Juist in situaties waarin de door de fraude benadeelde partij, zoals de cliënt, aandeelhouder of schuldeiser, niet weet wat er ontbreekt, komt een deel van de epistemische verantwoordelijkheid te liggen bij de accountant. Hij moet niet alleen controleren wat er is, maar ook kritisch reflecteren op wat er mogelijk ontbreekt en wat dat betekent voor zijn oordeel over de betrouwbaarheid van de financiële verantwoording.³⁵

Deze situatie raakt aan wat kan worden omschreven als de 'dark number'-problematiek op entiteitsniveau.³⁶ Het besef dat binnen het specifieke controleobject informatie kan ontbreken waarvan de relevantie niet zichtbaar is, en waarvan het gemis dus niet herkenbaar of bevraagbaar is. Het gaat hier niet om bekende hiaten, maar om onzichtbare lacunes. Rumsfeld's 'unknown unknowns': het besef dat er relevante informatie kan ontbreken zonder dat de accountant daarvan weet of weet kan hebben, en het ontbreken zelf dus ook niet als zodanig herkend wordt. Het onderkennen van deze realiteit betekent dat betrouwbaarheid niet alleen een uitkomst is van toetsing op volledigheid, maar ook van zelfreflectie op het kennisbereik van het onderzoek zelf.

³⁵ Zie de visies van P. Elsas (Volledigheidscontrole is van groot belang bij accountantscontroles, want zonder dat worden alle andere stellingnames (*assertions*) bij de audit ondermijnd) en M. van der Zijde (Alle materiële posten in de jaarrekening controleer je op betrouwbaarheid, dus ook op volledigheid) op accountant.nl.

³⁶ De term 'dark number' vindt zijn oorsprong in de criminologie. In deze bijdrage wordt de term transdisciplinair ingezet om te duiden op het controleobject-specifieke kennisgat: de mogelijkheid dat binnen een dossier relevante informatie ontbreekt waarvan het bestaan onbekend is. Zie E. Fé, 'Partial Identification of the Dark Figure of Crime with Survey Data Under Misreporting Errors', *Journal of Quantitative Criminology*, 15 November 2024.

Naar een bredere invulling van verantwoordelijkheid

In recente beleidsdocumenten van onder meer de NBA, de AFM en internationale standaardzetters is een duidelijke verschuiving zichtbaar.³⁷ De rol van de accountant wordt niet langer primair gedefinieerd als die van 'onderzoeker van afwijkingen', maar als die van contextueel beoordelaar van informatie-betrouwbaarheid. Dat betekent dat controle, hoewel procedureel ingebed en methodologisch gestructureerd, tevens moet worden opgevat als een vorm van inhoudelijke reflectie op de totstandkoming, volledigheid en plausibiliteit van het gepresenteerde feitencomplex.³⁸

In dat licht krijgt de verantwoordelijkheid van de accountant een meerlagige invulling. Enerzijds blijft hij gehouden tot toetsing van de beschikbare informatie op interne consistentie, plausibiliteit en aansluiting op bekende risico's. Anderzijds ontstaat er een aanvullende verantwoordelijkheid op het niveau van informatie-contextualisering.³⁹ De accountant zal expliciet aandacht dienen te besteden aan de mogelijkheid van leemtes in het feitencomplex, ook wanneer deze zich (nog) niet manifesteren als concrete afwijkingen. Dat betekent dat hij controle-informatie niet alleen toetst op inhoud en consistentie, maar ook reflecteert op wat mogelijk ontbreekt of buiten beeld blijft.⁴⁰

³⁷ Zie de NBA publicaties *Scherp op fraude, Fraude vraagt een meer kritische grondhouding, Verkennende oorzakenanalyse fraude en Frauderisicobeheersing* uit 2022, de IAASB publicatie *Fraud and Going Concern in an Audit of Financial Statements* uit 2020 en de eerdergenoemde AFM rapporten.

³⁸ Inditkader wordt verwezen naar de uitspraak ECLI:NL:CBB:2022:612, waarin het CBB niet heeft vastgesteld dat de accountant op enig moment een deugdelijke beoordeling heeft gemaakt wie de feitelijke leiding binnen de gecontroleerde ondernemingen had en in hoeverre het risico bestond op 'management override' van familieleden die negatief in het nieuws waren geweest inzake andere beleggingsfondsen.

³⁹ Informatie-contextualisering is het proces waarbij informatie, verklaringen of gegevens niet uitsluitend op hun eigen inhoud worden beoordeeld, maar systematisch worden geplaatst in hun bredere inhoudelijke, temporele, relationele en functionele context, teneinde de betrouwbaarheid, betekenis en bewijskracht ervan te kunnen interpreteren.

⁴⁰ Een leemte in het feitencomplex manifesteert zich zelden expliciet. Toch zijn er omstandigheden die daarop kunnen wijzen, zoals concernonderdelen met beperkte transparantie, documenten die slechts op verzoek worden verstrekt, of verklaringen die op hoofdlijnen plausibel lijken maar geen concrete herkomst hebben. Juist in zulke gevallen is een kritische reflectie op volledigheid essentieel.

Onderwerpen die binnen deze bredere invulling van verantwoordelijkheid nadrukkelijk aandacht verdienen, zijn onder meer:

- De mate waarin de controle-informatie volledig en representatief is ten opzichte van de feitelijke situatie.
- De mogelijke aanwezigheid van selectieve, gefragmenteerde of geconstrueerde informatiestromen, die duiden op een manipulatieve controleomgeving.
- De aanwezigheid van discrepanties tussen formele en feitelijke zeggenschap binnen concernstructuren of juridische entiteiten.
- De invloed van mogelijke informatieasymmetrie op het controleoordeel.
- Het ontbreken van de bedrijfseconomische en/of commerciële toegevoegde waarde van bepaalde bedrijfsactiviteiten.

Deze benadering vraagt om een controleaanpak die verder gaat dan technische toetsing alleen. Een expliciet epistemisch bewustzijn is hiervoor noodzakelijk, namelijk een besef van de grenzen van het weten, van de risico's van onvolledige controle-informatie, en van de professionele plicht om op die grenzen te reflecteren en daarover te rapporteren. Niet vanuit een opsporingsplicht, maar vanuit een verantwoordelijkheid om het publieke vertrouwen in de juistheid en volledigheid van de jaarrekening te onderbouwen met een controle die ook aandacht heeft voor wat er níet zichtbaar is.

Deze bredere invulling van epistemische verantwoordelijkheid vereist echter ook ruimte in de institutionele context waarin accountants opereren. Organisatorische prikkels zoals budgetdruk, klanttevredenheid of commerciële belangen kunnen de bereidheid tot kritische doorlichting beperken. Om deze bewustzijn praktisch uitvoerbaar te maken, is het van belang dat kantoren expliciet ondersteuning bieden aan oordeelsvorming in complexe dossiers, bijvoorbeeld via intervisie, consultatie of casusanalyse in vaktechnisch overleg.

Epistemisch bewustzijn is bovendien niet uitsluitend individueel, maar ook collectief. Binnen controleteams kan gedeelde reflectie op kennisgrenzen, documentatieleemtes en interpretatieverschillen bijdragen aan een robuustere beoordeling van controle-informatie. Daarnaast kunnen data-analyse, *'anomaly detection'* en AI-ondersteuning dienen als hulpmiddelen om verborgen patronen of lacunes te signaleren, mits zij worden ingebed in een kritisch-analytisch kader, en niet als vervanging van professioneel oordeel fungeren.

De bredere invulling van deze verantwoordelijkheid, waarbij de accountant reflecteert op de grenzen van het eigen waarnemings- en beoordelingsvermogen, stelt hoge eisen aan de wijze waarop controle-informatie wordt geïnterpreteerd en gewogen. Daarbij is niet alleen het perspectief van de accountant bepalend, maar ook de aard van het controleobject zelf. De betrouwbaarheid van controle-informatie wordt immers mede gevormd door de complexiteit, structuur en strategische opbouw van het feitencomplex dat aan de controle ten grondslag ligt.

Naast cognitieve beperkingen en controlebenaderingen, blijkt ook de aard van het controleobject zelf, in termen van asymmetrie, fragmentatie en strategisch beheer, bij te dragen aan epistemische risico's. De volgende paragraaf onderzoekt deze structurele kenmerken nader.

4 Het controleobject bij fraude: asymmetrie, fragmentatie en strategisch beheer

Interne fraude onderscheidt zich van veel andere vormen van criminaliteit door haar complexiteit, indirecte aard en vaak langdurige en doordachte opbouw. In tegenstelling tot andere strafbare feiten, zoals terroristische, levens- en zedendelicten of openbare ordeproblemen, waarbij de dader zich direct kenbaar maakt via zijn handelen, opereert de fraudeur in een financieel-administratieve context doorgaans strategisch onzichtbaar voor de buitenwereld en voor de rest van de organisatie. Bij fraude gepleegd door insiders bestaat er toegang tot interne systemen en inzicht in werkwijzen, beslissingsstructuren en bevoegdheden, waardoor boekhoudkundige gegevens, waarderingsgrondslagen, geld- en transactiestromen en/of juridische verhoudingen zodanig kunnen worden gemanipuleerd dat de formele werkelijkheid plausibel blijft, terwijl de materiële werkelijkheid systematisch wordt verhuuld.⁴¹

Tegelijkertijd blijkt in de praktijk dat er geen eenduidig begrippenkader bestaat voor fraude. Individuele professionals hanteren uiteenlopende definities, variërend van strafrechtelijke kwalificaties tot administratief-inhoudelijke of moreel-normatieve omschrijvingen. Deze semantische ambiguïteit leidt tot misverstanden over wat als fraude moet gelden, en onder welke omstandigheden iets als fout, misleiding of normovertreding moet worden gekwalificeerd. Het gevolg is dat actoren in het controledomein, zoals accountant, jurist, toezichthouder en management, verschillende risico-inschattingen hanteren. Waar de accountant spreekt van 'onvoldoende onderbouwing', duidt de jurist op 'opzet tot misleiding', en waar de toezichthouder een 'rode vlag' ziet, ziet het management slechts 'onvolledige informatie'. De afwezigheid van een

⁴¹ Verwezen wordt naar de Ahold, Imtech, SBM Offshore, Vestia en andere genoemde casus.

gedeeld begrippenkader maakt de risicobeoordeling bij fraudegevoelige signalen vatbaar voor oversimplificatie of bagatellisering.

Deze semantische ambiguïteit is niet louter terminologisch van aard, maar heeft epistemische consequenties. Wie fraude anders definieert, kijkt anders naar risico's, stelt andere vragen, en waardeert bewijs op andere gronden. Deze uiteenlopende conceptualisaties leiden tot variatie in het controleobject zelf; wat in de ene benadering als reguliere onvolledigheid wordt gezien, kan in een andere worden geduid als systematische misleiding. Daardoor raakt het controleobject niet alleen onderhevig aan feitencomplexiteit, maar ook aan normatieve interpretatieverschillen tussen actoren.

Deze problematiek heeft directe gevolgen voor de controlepraktijk. Het beïnvloedt welke risico's (niet) worden herkend, welke indicatoren (niet) als betekenisvol worden beschouwd en welke gedragingen (niet) als controlewaardig gelden. Dit artikel kiest daarom expliciet voor een ontologisch⁴²-epistemologische benadering, waarbij wordt gekeken naar de aard en functie van frauduleuze constructies in samenhang met de mogelijkheden tot kennisvorming over het feitencomplex. Fraude wordt niet gedefinieerd op basis van vooraf gegeven juridische criteria, maar onderzocht in termen van haar functionele werking binnen het feitencomplex. De insteek is hypothetisch en toetsend; vermoedens over mogelijk frauduleuze elementen worden getoetst via een iteratief proces van verificatie en falsificatie. De toetsing is verklarend van aard en situationeel van karakter, gericht op plausibiliteit en interne consistentie van scenario's binnen een specifieke feitencomplex.

Deze kenmerken maken dat indicaties van fraude zelden in één moment aan het licht komen, maar eerder geleidelijk, vaak pas na externe druk of ontwikkelingen. Dat betekent dat de aard, omvang en beschikbaarheid van controle-informatie in dit soort zaken fundamenteel wordt bemoeilijkt door drie structurele factoren: informatie-asymmetrie, informatiefragmentatie en strategisch informatiebeheer.⁴³

I. Informatie-asymmetrie als structureel risico

In vrijwel alle gevallen van fraude is sprake van informatie-asymmetrie. De fraudeur beschikt over aanzienlijk meer en relevante informatie dan degene die de schade ondervindt of de controle uitvoert. Deze asymmetrie is niet louter kwantitatief, maar vooral kwalitatief. De fraudeur kent de opzet, de bedoeling en de afschermingsmechanismen, terwijl de benadeelde partij of accountant slechts werkt met gefragmenteerde gegevens en beperkt inzicht in de context.

Deze situatie is bijzonder relevant voor accountants, omdat zij in de kern afhankelijk zijn van de informatie die de gecontroleerde entiteit ter beschikking stelt. Wanneer die informatie doelbewust incompleet, selectief of misleidend is, ontstaat het risico dat de controle zich baseert op een geconstrueerde realiteit.⁴⁴ Formele betrouwbaarheid, in termen van consistentie of autorisatie, is dan niet langer een betrouwbare indicator voor materiële betrouwbaarheid.

II. Fragmentatie van informatie en juridisch-technische verspreiding

Fraude is zelden beperkt tot één handeling of partij. Zo kan er sprake zijn van een netwerk van rechtspersonen, contracten, transacties, adviserende partijen en interne verantwoordelijken. Hierdoor ontstaat een versnipperd feitencomplex, waarbij controle-informatie zowel verspreid is over meerdere juridische entiteiten, als opgeknippt in contextarme fragmenten.⁴⁵ Dit bemoeilijkt zowel de reconstructie van het feitencomplex als de informatiewaardering in juridische en controletechnische zin.⁴⁶ Kenmerkende verschijningsvormen zijn onder meer:

- Het gebruik van juridische constructies met veelal buitenlandse rechtspersonen om zicht op eigendom en zeggenschap te verhullen.
- Complexe waarderings- en verslaggevingsvraagstukken bij onroerend goed, goodwill, derivaten, financiering of langlopende contracten.
- Documentaire overbelasting, waarbij grote hoeveelheden gegevens beschikbaar zijn, maar de kerninformatie ontbreekt of verhuld is.

⁴² Ontologie is de filosofische studie van het 'zijn', waarin de aard van entiteiten en objecten wordt gedefinieerd.

⁴³ Zie ook Verwey en Bosman (2019) die zich in hun artikel baseren op internationaal research. Onder meer wordt verwezen naar de laatste survey van de Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) in 2018, waaruit blijkt dat in 80% van de gevallen frauduleuze documentatie werd gecreëerd en bestaande documentatie aangepast.

⁴⁴ Zie voetnoot 23.

⁴⁵ Verwezen wordt naar de uitspraak ECLI:NL:TACAKN:2022:39, waarin de Accountantskamer vaststelt dat de accountant onvoldoende kritisch heeft gecontroleerd op risico's van fraude of fouten in een complexe internationale context.

⁴⁶ In fraudezaken waarin informatie is verdeeld over meerdere rechtspersonen, jurisdicties of informatielagen (administratief, transactioneel en strategisch), ontstaat er geen vanzelfsprekend lineair feitenbeeld. Dat maakt de juridische en controletechnische bewijsconstructie moeilijk.

Deze fragmentatie stelt hoge eisen aan de reconstructie van het feitencomplex, zowel op juridisch als op controletechnisch niveau. De kernvraag is steeds: *welk deel van de informatie representeert de werkelijke situatie, en welk deel is façade?*

III. Strategisch informatiebeheer en controle-ontwijking

Een derde structureel probleem bij fraude is het bestaan van strategisch informatiebeheer. Fraudeurs anticiperen vaak actief op controlemechanismen door:

- Informatie zo vorm te geven dat zij formeel aan eisen voldoen.
- Controle-informatie te fragmenteren over systemen, entiteiten en periodes.
- Verklaringen en documentatie vooraf voor te bereiden op controlevragen.
- Te vertrouwen op de verwachting dat de controle uitgevoerd wordt door junior medewerkers en beperkt is tot steekproeven of formele consistentie.

Deze strategische benadering leidt ertoe dat de controle zich bij gebrek aan contra-informatie richt op wat wél zichtbaar is, terwijl dat precies de laag is waarin de fraudeur controle heeft over vorm, timing en inhoud.⁴⁷ Het gevolg is dat de accountant slechts zicht heeft op een vertekend feitencomplex, want het lijkt samenhangend, maar is juist daardoor misleidend. De effectiviteit van de controle wordt hierdoor mede afhankelijk van de ruimte die het auditteam ervaart om door te vragen, af te wijken van standaardprocedures, en expliciet aandacht te besteden aan de ogenschijnlijke volledigheid. In omgevingen waarin budgetdruk, tijdsdruk of commerciële belangen domineren, wordt deze noodzakelijke ruimte beperkt, wat de kans vergroot dat strategisch informatiebeheer onvoldoende aandacht krijgt.

⁴⁷ Een illustratief voorbeeld is de fraudezaak bij het Duitse betalingsverwerkingsbedrijf Wirecard. Jarenlang werd een consistent en ogenschijnlijk plausibel beeld gepresenteerd in de jaarrekening, ondersteund door formeel correcte maar strategisch geselecteerde controle-informatie. Circa €1,9 miljard aan liquide middelen die zouden staan op rekeningen in Azië bleken fictief. De externe accountant baseerde zich grotendeels op externe bevestigingen en controleerde binnen een informatiekader dat door de gecontroleerde partij was vormgegeven. Kritische doorvraag, alternatieve scenario's en forensische sensitiviteit ontbraken, mede door commerciële druk en de veronderstelling van betrouwbaarheid bij het management. De affaire laat zien hoe een intern consistent, maar strategisch geconstrueerd feitencomplex kan leiden tot een fundamenteel misleidend controlebeeld. Zie *Beschlussempfehlung und Bericht des 3. Untersuchungsausschusses der 19. Wahlperiode (Wirecard) Drucksache 19/30900*, Deutscher Bundestag, 25 Juni 2021; 'EY and Wirecard: Anatomy of a Failed Audit', FT, 26 June 2020.

Deze institutionele druk versterkt het risico op epistemische blindheid. De controlebehoefte wordt ingekaderd binnen vooraf bepaalde protocollen, formats en tijdslijnen, die weinig ruimte laten voor interpretatieve afwijking of alternatieve scenario's. In zulke omgevingen wordt het controleobject gereduceerd tot datgene wat binnen de administratieve werkelijkheid beschikbaar is, terwijl juist bij fraude die werkelijkheid misleidend kan zijn. Het epistemisch vermogen van de accountant wordt daarmee niet alleen bepaald door deskundigheid, maar ook door de institutionele ruimte om die deskundigheid kritisch in te zetten.

Implicaties voor controle-informatie en verantwoordelijkheid

De drie genoemde kenmerken, asymmetrie, fragmentatie en strategisch beheer, brengen met zich mee dat het beoordelen van controle-informatie in fraudezaken meer vereist dan formele toetsing of technische analyse. Binnen de standaarden wordt betrouwbaarheid van controle-informatie doorgaans beoordeeld op aspecten zoals juistheid, volledigheid, herkomst en relevantie.⁴⁸ In fraudegevoelige contexten is echter aanvullende reflectie nodig op een ander niveau; de plausibiliteit van het feitencomplex als geheel. De vraag is dan niet alleen of elk afzonderlijk onderdeel van de controle-informatie betrouwbaar is, maar of de onderlinge samenhang, consistentie en volledigheid van het geheel overtuigt; juist waar informatie mogelijk doelbewust is geselecteerd of verborgen.

Voor accountants betekent dit dat de conventionele controleaanpak onvoldoende toereikend is om fraude effectief te onderkennen. Betrouwbaarheid ontstaat niet uit procedurele volledigheid, maar uit een kritische benadering van controle-informatie. Diversiteit binnen controleteams, gezamenlijke casusanalyse en het stimuleren van intern tegengeluid dragen in belangrijke mate bij aan het detecteren van vertekende situaties. Detectie van fraude in zulke contexten vereist een bredere institutionele aanpak dan gebruikelijk is in standaardcontrolepraktijken. Casusanalyse, het expliciet organiseren van intern tegengeluid en het inzetten van diverse expertises binnen controleteams vergroten de kans op het doorbreken van schijnzekerheid. Daarbij is het van belang dat er ruimte bestaat voor twijfel, alternatieve interpretaties en interdisciplinair overleg. Deze detectiemechanismen veronderstellen een controleomgeving die niet alleen gericht is op procedurele naleving, maar ook op epistemische veerkracht.

⁴⁸ Zie ISA 500/NV COS 500, waarin de betrouwbaarheid van controle-informatie wordt beoordeeld aan de hand van kenmerken als bron, objectiviteit en volledigheid. Deze benadering richt zich primair op de afzonderlijke onderdelen van de controle-informatie. In dit artikel wordt betoogd dat bij strategisch informatiebeheer juist de beoordeling van de onderlinge samenhang en plausibiliteit van het feitencomplex als geheel essentieel is voor het waarborgen van betrouwbaarheid.

In fraudegevoelige contexten is niet alleen de vraag *hoe* gecontroleerd wordt van belang, maar vooral *wat* er als controleobject wordt opgevat. Waar de conventionele controlepraktijk het object primair identificeert met de conceptjaarrekening en de interne administratie, vereist een epistemische benadering een bredere, contextuele afbakening van het controleobject,

inclusief externe informatie, gedragsindicatoren en strategische motieven. De verschillen tussen beide perspectieven hebben directe gevolgen voor hoe risico's worden geïdentificeerd, informatie wordt gewaardeerd en betrouwbaarheid wordt geïnterpreteerd. Het volgende schema vat deze verschillen samen:

Aspect	Conventioneel perspectief	Epistemisch perspectief
Afbakening controleobject	Conceptjaarrekening en onderliggende financiële administratie van de gecontroleerde entiteit	Informatie over het economische en juridische handelen van de entiteit, incl. externe contexten
Informatieomgeving	Primair intern: focus op beschikbaar gestelde informatie en documentatie	Ook extern: gericht op reconstructie van ontbrekende of verborgen informatie in bredere context
Ontologische status	Object als passief, controleerbaar gegeven	Object als strategisch geconstrueerd verschijnsel dat misleiding kan incorporeren
Aannames over informatie	Informatie is in beginsel verifieerbaar, betrouwbaar en representatief	Informatie is mogelijk onvolledig, gemanipuleerd of ontworpen om misleiding te faciliteren
Relatie tot controlepraktijk	Technische toetsing op volledigheid, juistheid, consistentie	Interpretatieve benadering via hypothesevorming, triangulatie en strategische analyse
Methodologische grondslag	Documentgerichte en systeemgerichte controle; formele consistentie en aansluiting	Falsificatiegericht onderzoek; patroonanalyse; contextuele en interdisciplinaire benadering
Houding van de accountant	Toetsend binnen gegeven kaders; gericht op bevestiging	Actief zoekend en open voor afwijking; gericht op doorbreken van vanzelfsprekendheden
Benadering van risico	Risico als normafwijking binnen voorspelbare structuur	Risico als uiting van strategisch informatiebeheer, asymmetrie en fragmentatie
Rol van normativiteit	Normconformiteit als toetsstee (compliance, richtlijnen, consistentie)	Kritische reflectie op kennisonzekerheid, beperkt normatief kader en strategisch gedrag
Waarheidsopvatting	Correspondentie: klopt het met vastgestelde gegevens?	Coherentie en plausibiliteit: klopt het met gedrag, context, motieven en bredere informatiepositie?
Fraudebegrip	Juridisch en administratief gedefinieerd; vaak beperkt tot formele normschending	Functioneel en contextueel geïnterpreteerd; gericht op werking binnen het feitencomplex
Institutionele randvoorwaarden	Procedurele kaders, tijdsdruk, standaardaanpak, beperkte ruimte voor afwijking	Reflectieve ruimte, interdisciplinariteit, tolerantie voor twijfel en alternatieve scenario's
Detectiemechanismen	Standaardcontroles en formele indicatoren binnen vast kader	Casusanalyse, teamdiversiteit, intern tegengeluid, actieve hypothesevorming

Deze benadering van betrouwbaarheid vormt de opmaat voor een bredere beschouwing van de rol en positie van de accountant in fraudegevoelige contexten, zoals verder uitgewerkt in de volgende paragraaf.

5 Deskundigheid, controlebenaderingen en epistemische valkuilen

Zoals in de vorige paragraaf betoogd, vergt controle in fraudegevoelige situaties een andere oriëntatie dan standaardprocedures doorgaans bieden. Niet alleen de methodologie van de controle moet worden herijkt, maar ook de onderliggende deskundigheid waarop het oordeel van de accountant rust. Epistemisch verantwoord oordelen in strategisch gemanipuleerde contexten vereist meer dan technische competentie; het veronderstelt reële oordeelsvorming en het vermogen om controle-informatie in context te duiden. In deze paragraaf wordt betoogd dat deskundigheid niet alleen een individuele kwaliteit is, maar ook een collectief en institutioneel vraagstuk vormt.

Deskundigheid als voorwaarde voor contextueel oordeel

De accountant die opereert in een omgeving van onvolledige informatie, verborgen belangen en strategisch informatiebeheer, kan zijn oordeel niet uitsluitend baseren op de afwezigheid van afwijkingen. Hij moet het vermogen hebben om het geheel van verklaringen, documenten en transacties te interpreteren binnen een plausibele economische en juridische context. Dat vereist niet alleen vaktechnische kennis, maar ook herkenningsvermogen, situationeel bewustzijn en de moed om plausibele verklaringen kritisch te bevragen. Vergelijkbaar met de observaties van Verwey en Bosman,⁴⁹ die wijzen op de beperkingen van standaardprocedures in fraudegevoelige contexten, wordt in dit artikel betoogd dat structurele versterking van epistemisch bewustzijn en deskundigheid essentieel is. Waar Verwey en Bosman vooral benadrukken dat forensische expertise en professioneel gedrag versterkt moeten worden, richt dit artikel zich op de methodologische en cognitieve voorwaarden die daaraan ten grondslag liggen.

De noodzaak tot structurele inbedding van dit bewustzijn in de controlepraktijk vindt steun in recent onderzoek naar controlekwaliteit.⁵⁰ Groot betoogt dat controlekwaliteit slechts tot ontwikkeling kan komen wanneer de accountant in staat is zijn keuzes, dilemma's en onzekerheden expliciet te maken in het licht van de bredere maatschappelijke opdracht. Zij laat zien dat de effectiviteit van controle niet primair voortkomt uit standaardconformiteit of externe toetsing, maar uit het vermogen tot professionele reflectie binnen complexe, normatief beladen situaties. Deze analyse sluit nauw aan bij de hier bepleite notie van epistemische verantwoordelijkheid; zij veronderstelt reflectie op kennisonzekerheid, contextuele oordeelsvorming, en normatieve positionering.

Deskundigheid betekent hier geen graduele toename van kennis of ervaring, maar het vermogen om in onzekere, asymmetrische en gemanipuleerde contexten zelfstandig tot een plausibele en toetsbare oordeelsvorming te komen. Het model van Dreyfus & Dreyfus⁵¹ laat zien dat dergelijke deskundigheid wordt gekenmerkt door intuïtieve patroonherkenning en contextuele oordeelsvorming, dat voorbij standaardregels reikt. Collins & Evans⁵² benadrukken aanvullend het belang van contributieve expertise; niet het kennen van regels, maar het vermogen om actief en verantwoord bij te dragen aan de oplossing van complexe vraagstukken.

Een relevante referentie voor deze vorm van deskundigheid is de methodiek van overheidsinstanties zoals de belastingdienst, FIOD en politie, waar vaak een positieve controlebenadering wordt toegepast. Deze richt zich op individualisatie, waarbij bewust wordt gezocht de relatie tussen mogelijke onregelmatigheden en dader, en naar verklarende verbanden, intentionele manipulaties en ontbrekende gegevens. De centrale vraag is niet wat plausibel lijkt, maar waarom iets (toch) onwaar kan zijn. Op basis van welke feiten en omstandigheden iemand wel of niet belastingplichtige of verdachte kan zijn. In deze benadering zijn kritische hypothesevorming, contradictieonderzoek en expliciete aandacht voor verborgen structuren cruciale elementen.

In de controlepraktijk bij accountantskantoren overheerst daarentegen een negatieve controlebenadering, waarin weliswaar aandacht is voor mogelijke aanwijzingen of signalen van fraude, maar waarbij op basis van de gewenste vertrouwensrelatie met de cliënt uitgegaan wordt van een positieve grondhouding. Daarbij ligt de nadruk op interne consistentie, cijfermatige juistheid en het ontbreken van zichtbare afwijkingen. Hoewel begrijpelijk vanuit commerciële afhankelijkheden, budgettaire afspraken en de wens om effectieve en prettige samenwerkingsrelaties te behouden, leidt deze negatieve controlebenadering tot epistemische kwetsbaarheden. De uitgevoerde controlewerkzaamheden zijn gevoelig voor cognitieve beperkingen zoals confirmation bias (het zoeken naar bevestiging van bestaande verwachtingen) en hypocognition (het niet herkennen van ontbrekende conceptuele kaders).⁵³ Deze situatie wordt erkend door de AFM die regelmatig wijst op onvoldoende diepgang in frauderisicoanalyses en terughoudendheid om falsificerende controlemethoden daadwerkelijk toe te passen. In situaties waarin informatie actief wordt gestuurd of bewust

⁴⁹ Verwey en Bosman (2019).

⁵⁰ Groot (2025).

⁵¹ H.L. Dreyfus and S.E. Dreyfus, *Mind over machine. The power of human intuition and expertise in the era of the computer*, Basil Blackwell, 1986.

⁵² H. Collins and R. Evans, *Rethinking expertise*, University of Chicago Press, 2007.

⁵³ Verwey en Vlasman hebben het op pagina 57 van hun artikel over het niet uitschakelen van de automatische piloot.

wordt achtergehouden, blijkt een controlebenadering die primair gericht is op geruststelling en bevestiging epistemisch ontoereikend.

Uit recent onderzoek van Verwey en Vlasman blijkt dat veel accountants hun eigen vermogen om fraude te onderkennen overschatten, mede door een gebrek aan ervaring, denkfouten en het niet inzetten van specialistische expertise.⁵⁴ Deze bevinding ondersteunt het hier bepleite onderscheid tussen epistemisch verantwoorde en conventionele controlebenaderingen; het zelfbeeld van de accountant is epistemisch ondergespecificeerd, waardoor hij zich onvoldoende rekenschap geeft van de onzekerheid, complexiteit en strategische aard van fraude.

Deze observaties roepen vragen op over de wijze waarop forensische deskundigheid binnen accountantsorganisaties wordt georganiseerd. Veel forensische afdelingen worden bemand door (aankomende) accountants, veelal uit de reguliere controlepraktijk, die na een relatief beperkte theoretische opleiding worden ingezet bij controleopdrachten. Hoewel dit organisatorisch verklaarbaar is, staat het haaks op de complexiteit en verantwoordelijkheid die dergelijke dossiers vereisen.⁵⁵ Deskundigheid is hier geen luxe, maar een cruciale voorwaarde voor professioneel verantwoord handelen.

Het essentiële verschil tussen de positieve controlebenadering van overheidsinstanties en de negatieve controlebenadering in reguliere controlepraktijken is niet louter methodologisch, maar diep epistemologisch en professioneel. Een controlepraktijk waarin met toereikende kennis én ervaring ook gezocht wordt naar het ontbreken van afwijkingen zal structureel minder gevoelig zijn voor subtiele of intentionele vormen van misleiding. Werkelijke deskundigheid in fraudegevoelige contexten vereist daarom een fundamentele heroriëntatie: van verificatie naar falsificatie, van geruststelling naar verklaring, en van standaardprocedures naar kritisch forensisch denken. Alleen vanuit deze verschuiving kunnen controlebevindingen in strategisch gemanipuleerde contexten daadwerkelijk als professioneel en maatschappelijk verantwoord worden beschouwd.

⁵⁴ Verwey en Vlasman (2020).

⁵⁵ Zie de dissertatie van Verwey, waarin zij empirisch laat zien dat publieke accountants minder effectief zijn in fraudedetectie dan forensische accountants, mede door hun beperkte blootstelling aan fraudesituaties en het ontbreken van alternatieve mentale modellen. In de besproken literatuur wordt geen expliciete tijdshorizon gegeven voor de verwerving van de noodzakelijke kennis en ervaring door forensische accountants. Wel blijkt uit studies over expertiseontwikkeling en uit mijn eigen ervaring bij de politie dat het doorgaans meerdere jaren intensieve praktijkervaring vergt om complexe, contextuele oordeelsvorming duurzaam te ontwikkelen. Zie onder meer Dreyfus and Dreyfus (1986).

De valkuil van oversimplificatie

Een gebrek aan deskundigheid leidt niet tot twijfel, maar tot vals vertrouwen. Wanneer afwijkingen niet worden herkend, worden zij genegeerd; wanneer verklaringen inconsistent zijn, worden zij passend geïnterpreteerd; wanneer controle-informatie ontbreekt, wordt dit toegeschreven aan onschuldige oorzaken. Deze dynamiek leidt tot oversimplificatie; een cognitief proces waarin complexiteit wordt teruggebracht tot controleerbare maar epistemisch onhoudbare structuren. De praktijk laat al decennia zien, dat oversimplificatie niet alleen leidt tot een verarming van de maatschappelijke discussie, maar ook tot concrete beroepsrisico's. De accountant die niet kan onderbouwen dat hij over voldoende deskundigheid én ervaring beschikte om een bepaalde controleopdracht uit te voeren, handelt beneden de maat van wat in het maatschappelijk verkeer als professioneel verantwoord geldt.⁵⁶

Voor controleopdrachten met verhoogde frauderisico's is daarom een expliciete toetsing van fraudedeskundigheid onontkoombaar. De vraag is dan niet alleen of de accountant werkt conform NV COS-conform, maar ook of hij:

- Voldoende concrete domeinkennis heeft van fraude en haar verschijningsvormen.
- Relevante en uitgebreide ervaring heeft met complexe en ambigue situaties waarin informatie niet vanzelf spreekt.
- Methodologisch in staat is om onzekerheid en onvolledigheid te diagnosticeren zonder terug te vallen op standaardprocedures.

Indien deze competenties ontbreken, is het inschakelen van aanvullende expertise niet optioneel, maar een vereiste. Hoewel de complexiteit van een casus zich niet altijd laat overzien bij de aanvang van een controleopdracht, vergt professioneel verantwoord handelen dat reeds bij het opstarten expliciet door deskundige en ervaren forensische specialisten wordt nagedacht over risicodomeinen en het daaruit voortvloeiende profiel van het controleteam. Naarmate het feitencomplex zich ontwikkelt, dient ook de samenstelling van het team mee te ontwikkelen. Expertiseafstemming is daarmee geen eenmalige exercitie, maar een doorlopend proces.

Institutionele borging van fraudedeskundigheid

Tuchtuitspraken, toezichtsbevindingen van de AFM, consultatiedocumenten van de NBA en literatuur wijzen op structurele tekortkomingen in de signalering,

⁵⁶ Verwezen wordt naar de eerder aangehaalde tuchtuitspraken; J.E. Brink-Van der Meer, *Accountantsaansprakelijkheid (diss.)*, VU, 2019.

interpretatie en duiding van fraude(-indicatoren). Dit onderstreept dat deskundigheid niet vanzelfsprekend is, en dat structurele borging ervan noodzakelijk is. Tot op heden richt de kwaliteitsbewaking in de accountancysector zich vooral op normconformiteit en procesdocumentatie. Wie echter erkent dat fraudedeskundigheid een noodzakelijke voorwaarde is voor betrouwbare oordeelsvorming, moet ook nadenken over de institutionele borging daarvan. Dat betekent onder meer:

- Het faciliteren van langdurige detacheringen van senior medewerkers tussen accountantsorganisaties en overheidsinstanties, zoals toezichthouders, de belastingdienst, het OM, politie en de FIOD, analoog aan praktijken in het Verenigd Koninkrijk, waar dergelijke uitwisselingen tussen accountants- en advocatenkantoren en diensten, als de Serious Fraud Office (SFO), H.M. Revenue & Customs en de politie, bijdragen aan kennisdeling en contextuele oordeelsvorming.
- Structurele aandacht voor interdisciplinaire casuïstiek in opleiding en nascholing.
- Meer nadruk op ervaring en narratief-inzicht dan op regelnaleving in toetsing en beoordeling.
- En vooral erkenning dat fraudedeskundigheid contextafhankelijk is en steeds opnieuw verantwoord moet worden.

Tot slot: weten wat je niet weet

Deskundigheid betekent niet alles weten, maar weten waar het eigen weten ophoudt en daar verantwoordelijkheid voor nemen. Tegen deze achtergrond van asymmetrische en gefragmenteerde controle-objecten krijgt de deskundigheid van de accountant een doorslaggevende betekenis. Zij vormt niet alleen het fundament voor betrouwbaar oordeel, maar ook de noodzakelijke voorwaarde voor epistemische integriteit.

6 Conclusie en reflectie

Dit artikel heeft onderzocht wat de epistemische verantwoordelijkheid van de accountant behelst in fraudegevoelige contexten, en welke condities noodzakelijk zijn om die verantwoordelijkheid professioneel en maatschappelijk verantwoord te vervullen. Daarbij is betoogd dat deze verantwoordelijkheid niet primair voortvloeit uit standaardregels of controleprocedures, maar uit het vermogen om in asymmetrische, onvolledige en strategisch beïnvloede informatiestructuren tot een toetsbaar en plausibel oordeel te komen over de betrouwbaarheid van controle-informatie.

Centrale constatering is dat controle in deze context niet kan worden opgevat als procedurele toetsing van formele juistheid, maar als een kennisvormingsproces waarin plausibiliteit, consistentie en volledigheid gezamenlijk moeten worden beoordeeld. Informatie is geen neutrale afspiegeling van de werkelijkheid, maar kan doelgericht gepositioneerd zijn om een misleidend consistent beeld te geven. Dat vraagt van de accountant een verhoogd epistemisch bewustzijn; niet alleen weten wat men weet, maar ook expliciet erkennen waar het eigen waarnemings- en beoordelingsvermogen begrensd is.

Deze bewustwording vereist methodologische zorgvuldigheid. Zoals besproken in paragraaf 3, blijken cognitieve beperkingen zoals confirmation bias en hypocognition de controlepraktijk op fundamentele wijze te beïnvloeden. Verificatie en falsificatie zijn in conventionele controlebenaderingen vaak gericht op bestaande of verwachte patronen, en daardoor kwetsbaar voor strategisch informatiebeheer. Een epistemische controleaanpak vereist daarom niet alleen een bredere oriëntatie op wat ontbreekt of verdraaid kan zijn, maar ook een systematische toetsing van aannames en informatielacunes. Dit vraagt om expliciete oordeelsvorming, gefundeerd in deskundigheid en kritisch denkvermogen.

Deskundigheid is in dit kader geen optelsom van ervaring of diploma's, maar het vermogen om onder onzekerheid en in complexe situaties betekenisvol te oordelen. In paragraaf 5 is uiteengezet dat dergelijke deskundigheid contextueel en situationeel van aard is, en versterkt wordt door actieve jarenlange blootstelling aan strategisch gemanipuleerde casuïstiek. Juist in deze context is het herkennen van betekenisvolle afwijkingen, ontbrekende verklaringen en onwaarschijnlijke consistentie essentieel.

De beantwoording van de onderzoeksvraag impliceert een herpositionering van het beroep. De accountant vervult in fraudegevoelige dossiers een publieke taak, waarin betrouwbaarheid geen gegeven is, maar het resultaat van oordeelsvorming onder epistemische spanning. In die zin is de verantwoordelijkheid van de accountant niet alleen technisch of procedureel, maar fundamenteel normatief. Zij betreft het vermogen om onzekerheid niet te maskeren, maar zichtbaar te maken, en op basis daarvan tot een verantwoord professioneel oordeel te komen. Alleen dan kan het vertrouwen in de betrouwbaarheid van financiële verslaggeving, en daarmee in het economisch verkeer als geheel, op verantwoorde wijze worden gedragen.